

Bevezetés Észak-Afrika társadalomföldrajzába

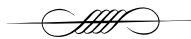
— An introduction to the human geography of North Africa —

Abstract

Although North Africa has a relatively homogenous religious (Islamic) and ethno-linguistic (Arabs) pattern, there are huge territorial differences between the countries. These partly derive from the different historic impacts which affected the region. While Egypt was always closer to the Near East throughout history, the Atlas countries were connected more intensively to the European economic area. The relatively short period of colonization did not influence the countries of the region in the same way (four European powers appeared in five North African countries).

The contemporary North Africa could be regarded as a real semi-periphery area between the European Union and the Sahel Zone of Tropic Africa which connects the world regions of significantly different socio-economic development. The level of economic growth also diverges within the North African countries. While the Moroccan economy and employment are characterized by the importance of the agricultural sector, the fuel export generates high incomes in some other countries. Libya has the highest GDP per capita among all the African countries. The society and the economy show great territorial inequalities within the North African countries as well. The metropolises are outstanding elements of the North African geographic structure.

Until the recent past, the political orientation of North African countries towards the Western World (especially to the USA) differed highly. However, the recent remarkable political changes require are consideration of the geopolitical situation in the North African region.

Észak-Afrika társadalomföldrajzi szempontból egy igen érdekes régió, amely két merőben eltérő társadalmi-gazdasági fejlettségű világot köt össze: a világgazdaságban és világpolitikában évszázadok óta centrális helyzetű Európát és a harmadik világon belül is a legperiferikusabbnak számító Trópusi-Afrikát. A két ellentétes szomszédság között az átmenet magán Észak-Afrikán belül is végigkövethető, a mediterrán tengerpart metropoliszaitól a Szahara berber közösségeiig. Nem csupán észak–déli viszonylatban, de a régió országainak fejlődési pályái között is jelentősek az eltérések. A különbségek részben történelmi gyökereik: a kora ókori civilizációktól a Közel-Kelet felől érkező (arab, iszlám, török) hatások erősségétől a gyarmatosítás időtartamáig és jellegéig az öt ország területét eltérő fejlődési impulzusok érték. A régió nyugati felében inkább az európai, a keletiben pedig a közel-keleti orientáció erősebb. Tovább színesítették a térszerkezetet a közelmúltban felfedezett szénhidrogén erőforrások. Mindez országonként eltérő bel- és külpolitikai helyzetet teremthet. Napjaink „forradalmi” változásai azonban megváltoztathatják az Észak-Afrikán belüli társadalmi-gazdasági különbségeket.

Észak-Afrika földrajzi fogalma

Észak-Afrika régiója az öt kontinens közül a „fekete földrészhez” tartozik, ugyanakkor társadalomföldrajzilag, kulturálisan, gazdasági karakterében a világ nagy kultúrrégiói közül az *Islám Világ* részét képezi. *Határai* nyugati és északi irányban viszonylag egyértelműek, hiszen mind az Atlanti-óceán, mind pedig a Földközi-tenger markáns választóvonalat jelent. Kelet felé is mindössze a két kontinensen elhelyezkedő (interkontinentális) Egyiptom hovatarozása kérdéses, amelynek szinte lakatlan kis területe, a Sínai-félsziget már Ázsia részét képezi. Egyes besorolások egész Egyiptomot már a Közel-Kelet vagy az Arab Világ keleti felének részeként kezelik. Ugyanakkor kétségtelen tény, hogy Egyiptom területének, népességének és gazdaságának túlnyomó többsége az afrikai oldalhoz tartozik, így általában egész Egyiptomot (a Sínai-félszigettel együtt) észak-afrikai országgént tartják számon.

szempont	szűkebben	tágabban	komplementere
táji-földrajzi	Atlasz-vidék: Marokkó, Algéria, Tunézia	Észak-Afrika (tágabb értelmű): Atlasz-vidék Szahara és a Szudáni Tájöv országai (Líbia, Egyiptom, Mauritánia, Mali, Niger, Csád, Észak-Szudán, Gambia, Szenegál, Burkina Faso)	Trópusi-Afrika (Szaharától délre fekvő Afrika)
történelmi	Észak-Afrika (Földközi-tenger partvidéke): Atlasz-vidék Líbia, Egyiptom		Trópusi-Afrika
nyelvi-etnikai	Magreb-térség: Atlasz-vidék Mauritánia, Líbia	Arab-Afrika: Magreb-térség Masrik-térség afrikai része: Egyiptom, Észak-Szudán	Nem Arab-Afrika
antropológiai	Fehér-Afrika: Arab-Afrika Északkelet-Afrika (Dél-Szudán, Dzsibuti, Eritrea, Etiópia, Szomália)		Fekete-Afrika
vallási	Islám-Afrika: Észak-Afrika (tágabb értelmű) Felső-Guinea országainak északi része Kelet-Afrika partvidéke		Keresztény-Afrika

1. táblázat Észak-Afrika és a vele rokon földrajzi fogalma lehatárolásai ❖ Forrás: a szerző összeállítása

Észak-Afrika földrajzi lehatárolásánál a legnehezebb feladat a Trópusi-Afrikától elválasztó déli határvonalának a meghúzóása. A Szahara által elválasztott, Európával történelmileg intenzív kapcsolatot ápoló (római, török fennhatóság, hagyományos euromediterrán kapcsolatrendszer), arab, europid nagyraszhoz tartozó, moszlim népességgel rendelkező Észak-Afrika táji-földrajzi, történelmi, nyelvi-etnikai, antropológiai valamit vallási szempontok alapján egyaránt karakteresen elkülöníthető a kontinens többi nagyrégiójától. Ez utóbbiak együttesen az Észak-Afrika komplementereként is felfogható Trópusi-Afrika (vagy az ún. Szubszaharai-Afrika¹) területét

¹ A Trópusi- vagy Szubszaharai-Afrika földrajzi fogalmakat Észak-Afrika mellett gyakran nem terjesztik ki Dél-afrikai Köztársaság területére sem, részben ez utóbbi szubtrópusi éghajlata, részben pedig eltérő fejlettségi viszonyai miatt.

alkotják. Ugyanakkor a különböző jellegadó tényezők alapján eltérő helyeken jelölhető meg a Trópusi-Afrikától elválasztó határvonal. Az egyes felosztások során többféle, Észak-Afrika fogalmával többé-kevésbé szinonim földrajzi elnevezés is megjelenik, pl. a gyakran használt Atlasz-vidék, Magreb-térség vagy Fehér-Afrika. (1. táblázat)

A Szahara mint elválasztó tájhatár

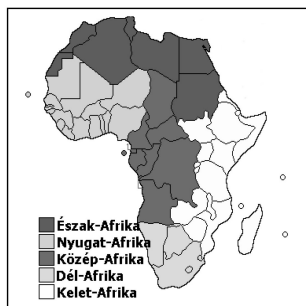
Az Észak-Afrikához kötődő legszűkebb földrajzi fogalom az *Atlasz-vidék*, melynek három országa (Marokkó, Algéria és Tunézia) Észak-Afrika magterületét alkotja. Az Atlasz-vidéket Kisázsia analógiájára Kisafrikának („Africa minor”) is nevezik. Az országhatárok azonban nem illeszkednek a tájhatárokhoz, valójában mindhárom Atlasz-ország déli tartományai (különösen a mélyen délre elterülő Algéria esetében) kiterjednek a szaharai homoksvatag területére is. Az Atlasz-vidék sajátossága az igen erős európai orientáció. A földrajzi közelségből adódóan a mai Algéria területére érkezett a legtöbb francia telepes, amely különleges közigazgatási státusszal bírt (Franciaország tengerentúli megyéje). A többi afrikai térséghez képest ma is az Atlasz-vidék érintkezik a legszorosabban Európával, a három országból évtizedek óta több millió vendégmunkás érkezik az Európai Unióba (különösen Franciaországba). Bár Marokkó 1987-es EK-tagság iránti kérelmét Európán kívüli fekvése miatt visszautasították, az euromediterrán integrálódási folyamat távlatilag még szorosabbá fűzheti a kapcsolatokat az észak-afrikai és európai térség között.

Tágabb értelemben, a természeti tájhatárok szempontjait is figyelembe vevő lehatárolásoknál a *tágabban értelmezett Észak-Afrika* földrajzi fogalma az Atlasz-vidék mellett a Szahara és a Szudáni Tájöv országait is magában foglalja. A kontinens északi régiójának komplementerét a Szaharával elválasztott Trópusi-Afrika (vagy Szubszaharai-Afrika) jelenti. Ez a természet- és társadalomföldrajzi szempontokhoz egyaránt igazodó felosztás jelenik meg a hazai regionális földrajzi egyetemi tankönyvekben is (pl. PROBÁLD F. szerk. 2002.). Az ELTE regionális földrajzi egyetemi tankönyvsorozatának Afrikát és a Közel-Keletet tárgyaló tagjánál az afrikai nagyrégiók elnevezései sem csupán az égtájakhoz kötődnek,² a tankönyv nem is határoz meg konkrét Észak-Afrika régiót, helyette zonális nagytájakhoz sorolja a kontinens északi régióinak 13 országát, ahol a Szahara és a Szudáni Tájöv elkülönülő egységet képez Atlasz-vidéktől. (1. ábra) Líbia és Egyiptom már egyértelműen a *Szahara országaihoz* tartoznak. Mauritánia, Mali, Niger, Csád és Észak-Szudán³ területén húzódik a Szahara és a Szudáni Tájöv határa, a térség legdélebbi országai (Gambia, Szenegál és Burkina Faso) pedig már teljes mértékben a *Szudáni Tájövhöz* tartoznak.

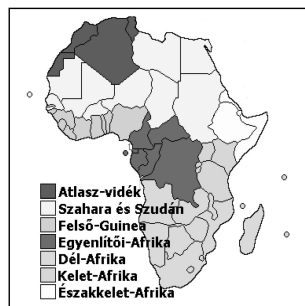
² Az égtájakról elnevezett nagyrégiók jelennek meg az ENSZ és szakosított intézményei (pl. UNPD) által alkalmazott Afrika-felosztásokban is. Az öt nagyrégiós lehatárolás Észak-, Nyugat-, Kelet-, Közép- és Dél-Afrikára tagolja a „fekete földrészt”. Ez a felosztás kevésbé veszi figyelembe földrajzi zonalitáshoz igazodó nagytájakat, így Észak- és Dél-Afrika területileg egy szűkebb térségre vonatkozik, közöttük az inkább meridionális helyzetű Kelet-, Közép- és Nyugat-Afrika észak-déli irányban jelentősen elnyúlik.

³ Észak-Szudántól eltérően a tőle 2011-ben elvált Dél-Szudán a földrajzi és kulturális jellemzői nyomán a szomszédos Etiópiához hasonlóan már Kelet-Afrika országaihoz kerül besorolásra a legújabb tankönyvekben (BRADSHAW, M. et al. eds. 2012) és a nemzetközi szervezetekben (pl. ENSZ) egyaránt.

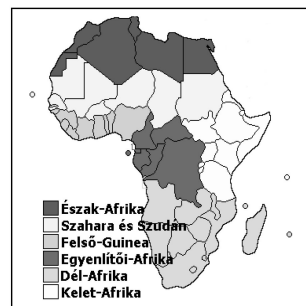
ENSZ

Regionális földrajz tankönyv

Jelen Belvedere tematikus szám

1. ábra Afrika nagyrégiói néhány felosztás szerint ❖ Forrás: UNPD 2011 és PROBÁLD F. szerk. 2002. alapján a szerző szerkesztése

Szoros történelmi kapcsolatok Európával

Történelmi szempontból viszont már egy *szűkebb lehatárolás* jeleníti meg Észak-Afrika fogalmát, amely sokkal inkább megfeleltethető a Földközi-tengerrel határos országoknak. A kontinens legészakabbi térsége a történelmi folyamatok lenyomataként kialakult sajátosságai alapján elkülöníthető déli szomszédjaitól. Afrikában csak ebben a régióban (Egyiptomban) jött létre fejlett ókori folyam menti civilizáció, és a késő ókorban is a Földközi-tenger menti térség volt képes a fejlettebb pun–föníciai, görög vagy római kultúráknak otthon adni vagy azokhoz szervesen kapcsolódni. Ezek a történelmi jellemzők azonban elsődlegesen csak közvetlen a *Földközi-tenger melléki országokra* érvényesek, a déli szomszédságban húzódó Szahara és Szudáni Tájöv térségeire már kevésbé.

A Belvedere folyóirat jelen, észak-afrikai különszáma is ezzel azonosítja a vizsgált régió földrajzi fogalmát, amely alatt végül a következő öt ország csoportját értjük: Marokkó, Algéria, Tunézia, Líbia és Egyiptom. Ez a felosztás majdnem megegyezik az ENSZ szakosított szervei által alkalmazott Észak-Afrika fogalommal, az egyetlen eltérés Észak-Szudán⁴ észak-afrikasága. (1. ábra)

Arab nyelv és etnikum dominanciája

A nyelvi és vallási szempontból sokszínű Trópusi-Afrikához képest (Molnár G. 2010) Észak-Afrika jellegadó sajátossága a sémi nyelvcsaládhoz tartozó arab nyelv és etnikum meghatározó szerepe is. Az arab törzsek az Arab-félsziget felől VII. század végétől fokozatosan hódították meg Észak-Afrikát kereskedelmük bővítése céljából, innentől kezdve Észak-Afrika fejlődése még inkább elvált a délebbre fekvő trópusi-afrikai területekhez képest. A XI. században egy még nagyobb volumenű arab népvándorlás irányult a térségbe, főleg a Földközi-tenger közvetlen partvidékére, amely együtt járt a (hamita) tuareg, berber⁵ vagy mór őslakosság nagy részének

⁴ Észak-Szudán Arab Világhoz sorolását indokolja, hogy ugyan még mindig jelentős fekete bőrű lakossággal rendelkezik, de Dél-Szudán különválása óta az eddig is politikai hatalmat gyakorló arabok nagyobb többségbe kerültek.

⁵ A berber nyelv elsősorban Marokkóban és Algériában fordul elő, ahol az Atlasz-hegység és a Szahara periferikus területein könnyebben ellenállhatott az arabizálásnak.

arabizálódásával. Így vált az arab nyelv uralkodóvá gyakorlatilag egész Észak-Afrika területén. Arab-Afrikában éppen a nyelvi homogenitás folytán válhatott az arab hivatalos nyelvvé, nem volt szükség ún. közvetítő nyelvre ellentétben a nyelvek és a dialektusok kavalkádjával jellemezhető Trópusi-Afrikával (PROBÁLD F. 2002.), ahol ez az adott gyarmatosító európai nagyhatalom nyelve volt.

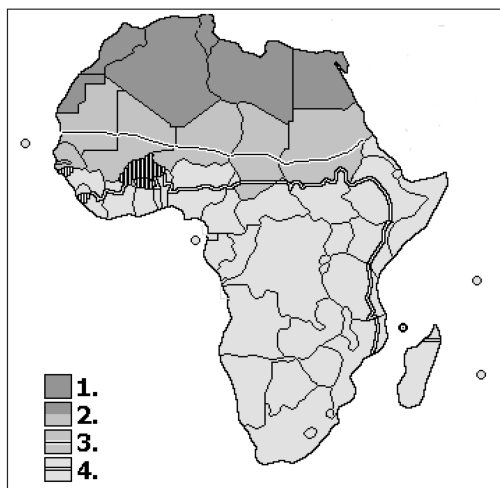
Az Arab Világ két nagyobb területi egységre oszlik. A gyakran Észak-Afrika szinonimájaként használt *Magreb-térség* az Arab Nyugatot jelenti, amely az Atlasz-vidék országai mellett Líbiát és Mauritániát is magban foglalja. (HAJDÚ-MOHAROS J. 1989.) Mauritánia és Marokkó a Távoli-, Algéria és Tunézia a Középső-, Líbia pedig a Közeli-Magreb részét képezi. A „Dzsezírat el Magreb” (= „Nyugati Sziget”) elnevezés utal arra, hogy az Egyiptomtól nyugatabbra fekvő területeket arab szemszögből a tenger, illetve a homoktenger szigeteli el az Arab Kelettől, a *Masrik-térségtől*. Ebben az értelemben Arab-Afrika keleti része – Egyiptom és Észak-Szudán – viszont már a Közel-Kelet arab országaival („Termékeny Félholddal” és az Arab-félszigettel) együtt az Arab Kelethez tartozik.

Europid nagyraszsz többsége

Észak-Afrika antropológiailag is elkülönül a „fekete földrészen” belül. Az embertani értelemben használt ún. *Fehér-Afrika* fogalma Észak-Afrika mellett Északkelet-Afrikára is kiterjed (Dél-Szudán, Dzsubuti, Eritrea, Etiópia és Szomália), ahol a társadalom túnyomó többsége az europid nagyraszszhoz tartozik (arabok, berberék, etiópok), szemben a térség komplementereként megjelenő, a negrid nagyraszsz által meghatározott ún. Fekete-Afrikával. Valójában kisebb-nagyobb negrid keveredés Fehér-Afrikán belül is megjelenik (mulattok). Ugyanakkor meg kell említenem, hogy a nyugati gyarmatosítás során a XIX. században elterjedt Fehér- és Fekete-Afrika kifejezések sértő, rasszista hangzású, ennek ellenére ma is gyakran használatos.

Az iszlám vallás meghatározó jellege

Végül Észak-Afrika egyik legmeghatározóbb sajátossága az arab törzsek által elterjesztett iszlám vallás viszonylag egységes dominanciája a keresztény többségű Trópusi-Afrikához képest. Így nemcsak táji, hanem vallási szempontból is indokolt Észak-Afrika tágabb értelmű meghatározása. Afrika iszlám többségű térségei azonban semmiképp sem azonosíthatók Észak-Afrikával, hiszen a gyorsan terjedő iszlám és a kereszténység határvonala még a Szudáni Tájövtől délebbre is elhúzódik (sőt még Kelet-Afrika partvidékére is kiterjed egészen Madagaszkár északi csücskéig). (2. ábra) Az iszlám vallási irányzatok közül az észak-afrikai muszlimok túnyomó többségét a világiasabb *szunnita irányzathoz* tartozók alkotják, akik szerint az iszlám jogrendszerének elsődlegesen a Mohamed és társai tanítását és cselekedeteit írásban rögzítő hagyományokra, a szunnára kell építenie.

2. ábra Az észak-afrikai országcsoport lehatárolásai

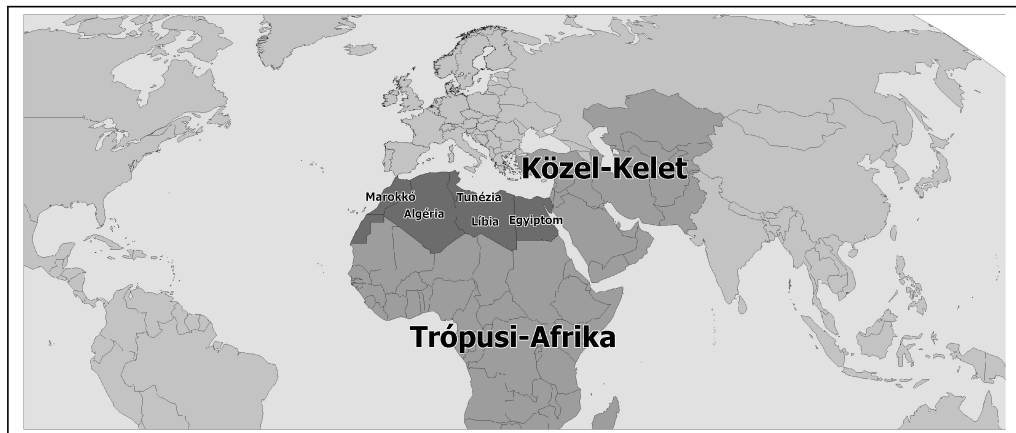
1. Észak-Afrika szűkebb értelmezésben (jelen Belvedere kötet szerint),
2. Észak-Afrika tágabb értelmezésben,
3. Szahara déli határa, 4. Iszlám vallás déli határa ❖ Forrás: A szerző szerkesztése

a Földközi-tengerrel határos öt országát foglalja magában. A következőkben erre a területre vonatkoznak a társadalomföldrajzi megállapítások.

Észak-Afrika régiója 6 millió km^2 -es kiterjedésével Afrika területének egyötödét, az Iszlám Világ kultúrrégiójának pedig egyharmadát adja. (3. ábra) A régió össznépessége 2012-ben közel 170 millió fő volt, amely a Afrika népességének 16 százalékát, de az Iszlám Világ lakosságának is alig több mint 22 százalékát jelenti. A régió terület- és népességarányának eltéréseiből következik, hogy a kontinens és a kultúrrégió átlagnál jóval ritkábban lakott, átlagosan 28 fő/ km^2 -es (!) népsűrűségében fontos szerepet játszik a száraz félsivatagos–sivatagos éghajlat. A népesség

Nem csak Észak-Afrikán kívül élnek muszlimok a „fekete földrészen”, de a kontinens északi régióján belül is előfordultak még a közelmúltban is helyenként jelentős számú más vallásúak (keresztény és zsidó közösségek). A keresztények többsége az iszlám előtti időkből fennmaradó egyiptomi kopt keresztény egyházhoz tartozik (alexandriai központtal), míg az európai származású keresztény telepesek száma a gyarmati sorból való függetlenedés során visszaesett. A zsidó lakosság lélekszáma pedig Izrael létrejöttével csökkent le (pl. Tunéziában), de egyes területeken (pl. Marokkóban) számottevő közösségeik máig megmaradtak.

A fentiekben láthattuk, hogy a különböző régióspecifikus ismervek alapján eltérő határvonalak menték határozhatjuk meg Észak-Afrika földrajzi fogalmát. Jelen Belvedere lapszámban elsődlegesen a történelmi szempontoknak megfelelően azonosítjuk Észak-Afrika régióját, amely

3. ábra Az Észak-Afrikához tartozó országok, a Közel-Kelet és Trópusi-Afrika ❖

Forrás: Varga Ágnes szerkesztése

történelmi idők óta alapvetően a mediterrán tengerpartokon, illetve a Nílus termékeny völgyében koncentrálódnak, a felsorolt területeken kívül szinte jelentéktelen a népsűrűség.

Történeti földrajzi és geopolitikai áttekintés

Észak-Afrikát megkülönbözteti Afrika többi részétől, hogy a *kora ókorban egy folyammenti civilizációnak* adott otthont. A Nílus-menti, fejlett piramisépítő egyiptomi civilizációban a vezető városok (Giza, Memphisz, Théba, később Alexandria) urbanizált tereiben és a közelükben lévő kultikus építmények (pl. Halottak Városa, Szfinx, piramisok) esetében a Földön elsők között jelent meg a tervszerűség. Később a kereskedelem és a társadalomfejlődés súlypontja a Nílusról a Földközi-tenger partvidékére helyeződött át, ahogy a Kr. e. I. évezredben a tengerhajózás fejlődésével lehetővé vált a nyílt tengeri utazás. Észak-Afrika partvidékén számos kereskedőtelepet (pl. Karthágó) hoztak létre a koruk leghíresebb hajósaivá váló föníciaiak, egyúttal megteremtették a kereskedelmi jogrendszer és az írásrendszer (első abc) alapjait is.

Amikor Nagy Sándor meghódította Föníciát, az egykori föníciai gyarmatosítók észak-afrikai leszármazottai, a punok⁶ fejlett államot hoztak létre, melynek székhelyévé Karthágót tették. A Pun Birodalom később alulmaradt a Rómával szembeni rivalizálásban, de Észak-Afrika továbbra is jelentős maradt, hiszen késő ókorban a korabeli világ civilizációs centrumává vált Római Birodalom kiterjedt a Földközi-tenger észak-afrikai partvidékére is. Róma hanyatlását követően megosztottá vált Észak-Afrika, a Bizánci Birodalom uralta a Földközi-tenger partvidékének keleti felét.

Észak-Afrika történetében – szó szerint – új időszámítás kezdődött a VII. századtól, amikor az Arab-félszigeten Mohamed próféta hatására megszületett az *iszlám* vallás. Miközben a Bizánci Birodalom meggyengült, az arabok a kalifáik⁷ vezetésével viszonylag gyorsan meghódították Észak-Afrikát is, ahol az iszlám vallást is elterjesztették. Az arabok erős államot hoztak létre (Omajjád Kalifátus). A VIII–XIII. század közötti időszakot (Abbászida Kalifátus) az iszlám aranykorának nevezik. Ebben az időszakban az Iszlám Világ ugyanis gazdasági, tudományos és kulturális értelemben is megelőzte Európát. A Damaszkusz központú Omajjád, majd Bagdad központú Abbászida Kalifátus idején a politikai centrumok Észak-Afrikán kívül estek. A prosperáló időszaknak a XI. századi kereszties hadjáratok, majd a XIII. századi mongol hódítás vetett véget, a kalifát az egyiptomi mamlúkok⁸ vették magukhoz, ami Észak-Afrika jelentősebb válásához vezetett az Iszlám Világon belül.

A XIV. századtól megerősödött a kis-ázsiai központú *Oszmán Török Birodalom*, amely fokozatosan kiterjedt Észak-Afrika jelentős részére is. A XVI. század elejétől az egyiptomi (mamlúk) szultán legyőzésével az oszmán szultánok egyben az iszlám vallás legfelső vezetőjévé, kalifájává is váltak. Ekkor mind vallási, mind politikai értelemben Isztambul vált Észak-Afrika „külső centrumává”. A vallási és politikai egység, a közigazgatásban a török hivatalos nyelvvé válása ellenére a különböző közösségek továbbra is saját arab nyelvüket használták. Észak-Afrika Oszmán Birodalmon belüli viszonylagos függetlenségét érzékeltette, hogy a török szultán Egyiptom élére alkirályt nevezett ki, akinek a hatóköre az arabiai területekre is kiterjedt (ez is

⁶ A föníciai görög elnevezése phoinik, ebből származik a pun kifejezés.

⁷ A kalifa Mohamed próféta „helyettese”, utódja, az iszlám vallás legfelső vezetője (kezdetben világi hatalom is).

⁸ A mamlúkok eredendően török származású, iszlám vallású elitkatonának nevelt szolgák.

erősítette Egyiptom közel-keleti orientációját). Észak-Afrika Török Birodalmon kívüli részein az iszlám vallást a marabutok terjesztették, melynek eredményeként Marokkóban muszlim királyság jött létre.

A XIX. századra miközben az „Európa beteg emberének” tekintett Török Birodalom is fokozatosan veszített területeiből, Észak-Afrikában egyre jelentősebb befolyásra tettek szert az időközben megerősödő *európai gyarmatosítók*. A részben spanyol befolyás alá kerülő Marokkó kivételével az Atlasz-vidéket a franciák gyarmatosították, ahol az arab kultúrával toleránsabb korábbi török fennhatósággal ellentétben a franciák nyelvi „civilizáció missziót” indítottak. (ROSTOVÁNYI Zs. 2002.). A török szultán egyiptomi alkirálya gyakorlatilag függetlenítette a nílusi és arabiai területeket, ahol az időközben megerősödő európai nagyhatalmak is befolyást szereztek. Egyiptomot az angolok, végül Líbiát az olaszok gyarmatosították még az I. világháború előtt. Egyiptom gyarmatosítása rövid ideig tartott, hisz már 1922-ben függetlenedett, az Észak-Afrikához tartozó többi egykori gyarmati terület esetében viszont erre csak a XX. század második felében került sor.

Észak-Afrika politikai stabilitását alapvetően meghatározta a *zsidó vezetésű Izrael* 1948-as újjáalapítása Palesztina területén. Azóta több háborúra is sor került a zsidók és az arabok között. Az észak-afrikai országokat – ha nem is egyforma mértékben, de – általában feszültebb viszony jellemzi a gazdaságilag, politikailag és katonailag igen befolyásos Izraellel szemben. Kivételesnek számít Egyiptom, amely az 1979-ben Camp Davidben tűzszüneti megállapodást kötött Izraellel. Ennek köszönhetően a korábbi, nasszeri időkben inkább szovjetbarát ország az Egyesült Államoktól jelentős, évente átlagosan több mint kétmilliárd amerikai dollárnyi pénzügyi és katonai támogatást kapott. Napjainkban azonban úgy tűnik, Egyiptom Izraellel szembeni politikája is feszültebbé válik.

Izraelhez képest a Nyugat (USA) irányába megnyilvánuló viszonyulás szempontjából viszont sokkal inkább megosztottabbak az észak-afrikai országok. Egyiptom katonailag részt vett az 1991-es Öböl-háborúban, amiért az USA 6,7 milliárd amerikai dollárnyi államadóságát elengedett. Egyiptom mellett Marokkó és Tunézia is *viszonylag nyugatbarát* vezetéssel rendelkezik, egyúttal kedvelt turistacélpontok is, noha ezeket az országokat is magas szintű korrupció jellemezte még a közelmúltban. Algériában és Líbiában viszont az *instabil belpolitika* és/vagy a vallási hagyományokat romboló globalizációval erősebben szembeforduló *vallási fundamentalizmus*, *Nyugat-(USA-) ellenesség* volt jellemző. A feszültségek gyakran terrorista cselekményekben öltöttek testet (pl. Lockerbie-katasztrófa). A XXI. század elején az amerikai indíttatású hadműveletek és a belső forradalmak („Jázminos” Forradalom vagy Arab Tavasz) hatására néhány befolyásos politikai vezető hatalma megdőlt (Ben Ali, Moammer Kadhafi, Hoszni Mubarak), de a „demokrácia exportálása” eddig nem bizonyult sikeresnek, Észak-Afrika továbbra is a világpolitika forró pontjai közé tartozik.

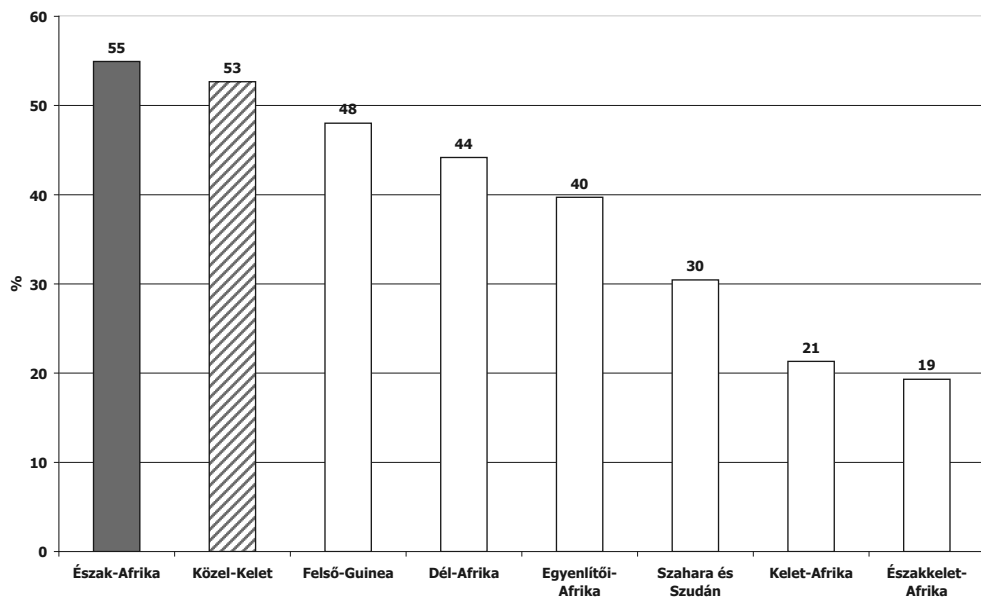
Népszétföldrajzi és szociális helyzetkép

Általánosságban kijelenthető, hogy Észak-Afrika több országa igen gyorsan *népesedik* (különösen Líbia), amelyben szerepet játszik, hogy halálozási ráták csökkenése mellett, még mindig magasak a születési ráták. Az iszlám vallás elutasító a születésszabályozással szemben, az észak-afrikai országok többsége azonban tudatos népesséfpolitikával igyekszik mérsékelni a születések számát. Tunézia a függetlenedését követően házassági minimumkorhatárt állapított meg, és sikeres családtervezési programot vezetett be. Egyiptomban az 1970-es években még

öt százalék feletti volt a termékenységi ráta, amely a családtervezés támogatásával négy évtized alatt három százalékosra csökkent. (BRADSHAW, M. et al. eds. 2012.)

A népesség erős területi koncentrációt mutat a Földközi-tenger partvidékének és a Nílusmenti termékeny területek városaira. Észak-Afrika nem csupán kontinense *legurbanizáltabb régiója*, de az egyetlen, ahol a városlakók többségben (teljes népesség 55,2 százaléka) vannak a falusi lakossághoz képest. (4. ábra) 70 százalék feletti városodottságú öt afrikai ország közül kettő észak-afrikai: Líbia 77,7, Algéria pedig 73 százalékkal. A magas értékek két tényezővel is magyarázhatók. Egyrészt feltűnő, hogy ezen országok a sivatagos térségeik miatt igen ritkán benépesültek. Az ENSZ adatai alapján Líbia 3,6, Algéria pedig 15,8 fő/km²-es népsűrűségi értékkel rendelkezik, ezzel mindkét ország afrikai viszonylatban is a gyéribben lakott országok közé tartoznak. A városokon kívüli ritka népsűrűségű területek nem képeznek megfelelő ellensúlyt a városlakókkal szemben. Másrészt az ipartól várt előnyök – amely a jelentős kőolaj és földgáz vagyona épül – reményében érkező tömegek felduzzasztották városokat. Az elszegényedő falvakból még az ezredforduló után is újabb munkaerőhullámok érkeztek, ami fokozta az amúgy is magas városi munkanélküliséget. (SZEGEDI N. 2002.) Egyiptom az egyetlen észak-afrikai ország, amely a régióján belül átlag alatti városodottságú (43,5 százalék). Mivel Egyiptom egyúttal a térsége legnépesebb országa is, ezért ez az alacsony érték igen nagy súllyal számít a régió átlagába.

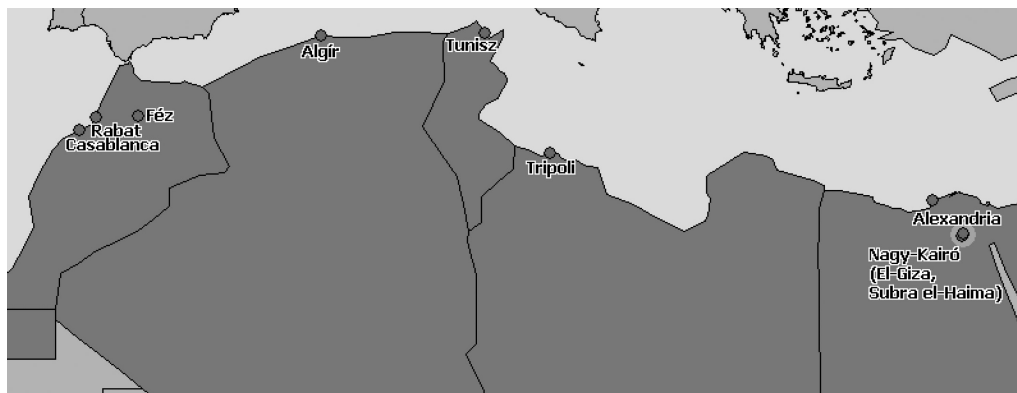
4. ábra A városlakók aránya (%) az afrikai nagyrégiókban, 2011 ❖ Adatforrás: UNPD 2011

Érdekes, hogy miközben a városlakók arányában Egyiptom a legszerényebb értéket képviseli a nagyrégió belül, a *metropolizációs folyamatok* tekintetében a térség vezető országa. 1950-ben még egész Afrikában csak két milliós város volt, mindkettő Egyiptomban (Kairó és Alexandria). Napjainkban Észak-Afrika kilenc milliós metropolisszal rendelkezik, amelyek vagy közvetlenül a Földközi-tenger partvidékén, vagy annak közvetlen közelében fejlődtek ki. (5. ábra) A XX. század második felében ugyanis Észak-Afrikát igen dinamikus metropolizációs

folyamat jellemezte. Ebben egyaránt szerepet játszik a függetlenedést követő demográfiai robbanás, valamint a vidéki területek felől az iparosodó nagyvárosok felé irányuló belső migráció, amely képes volt ellensúlyozni még a függetlenségi harcok és a hazatelepülő európaiak okozta átmeneti népességszám-vesztéséget is. A kairói agglomerációhoz tartozó két nagyváros (El-Giza és Subra el-Haima) esetében a népességszám növekedéshez hozzájárul az elővárosodási folyamat is. Egyes fővárosok esetében azonban kimutatható a belpolitikai zavarok népesedést lassító hatása is (pl. Algír az 1960-as, Tripoli az 1990-as években). A népességnövekedési ráták alapján megfigyelhető, hogy a robbanásszerű népesedés az ezredforduló évtizedeire valamennyi metropolisz esetében lecsillapodott.

A legnagyobb észak-afrikai metropolisz a gyorsan növekvő Kairó, mely lakossága jelenleg agglomeráció nélkül 8,2 millió fő. A Nílus-folyó partján és szigetein fekvő egyiptomi főváros nem csupán országa, de egész Észak-Afrika (és az Arab / Iszlám Világ) egyik politikai, kulturális, és gazdasági központja. Egyiptom jelentőségét mutatja, hogy a kilenc észak-afrikai metropoliszból négyet mondhat magáénak, közülük kettő (El-Giza és Subra el-Haima) a közel 16 millió fős kairói agglomeráción belül található.⁹ A policentrikus Marokkó szintén több metropolisszal rendelkezik (Casablanca, Rabat és Féz), Algériát és Líbiát viszont már csak egy-egy milliós metropolisz (Algír és Tripoli) képviseli. Tunéziában viszont még a főváros Tunisz népessége sem éri el az 1 millió főt (743 ezer) agglomeráció nélkül, így népességnagyság alapján nem tekinthető metropolisznak.¹⁰

Észak-Afrika országaira hagyományosan jellemző a városi lakosságnak a legnagyobb, ún. *elsővárosában* való erőteljes koncentrálódása („urban primacy”). (BLAKE, G. H. 1971.) A mai észak-afrikai fővárosok a gyarmati rendszerben is jelentős közigazgatási központok voltak, az anyaországgal folytatott kereskedelem sokszor egyetlen kapuvároson („gateway city”) keresztül történt. A legnagyobb város egyúttal a főváros is, a gazdasági elit központja. Esetenként nem csak egy elsőváros, hanem több aránytalanul nagy város dominálja a városállományt. A nagyvárosok gazdasági növekedési pólusokként messze kiemelkednek az országok településhálózatból. A falusi térségekben lejátszódó túlnépesedés miatt (főleg fiatal munkaképes férfiak vándoroltak el), jelentősen felgyorsult ezen városok népességnövekedése. Ennek negatív velejárójaként hatalmas

5. ábra Észak-Afrika metropoliszainak földrajzi elhelyezkedése ❖ Forrás: A szerző szerkesztése

⁹ Kairó ugyanakkor csak a harmadik az afrikai városrangsorban, megelőzte nigériai Lagos (10,4 millió) és a kongói Kinshasa (9,5 millió) is.

¹⁰ Sőt Tuniszt még két marokkói város Marrakes (953 ezer) és Tanger (793 ezer) is megelőzi, így tehát csak a 12. helyet foglalja el az észak-afrikai városrangsorban.

nyomornegyedek jöttek létre a városok körül. Ezek elnevezése országoként változik Casablancában „bidonvilles”, Tuniszban „gourbivilles” névvel határozzák meg ezeket.

Az elsővárosi dominancia („urban primacy”) leginkább Egyiptomot jellemzi, ahol Kairó önmagában (agglomerációja nélkül) a város lakó népesség egynegyedét koncentrálja. Ha ehhez hozzávesszük a nehezen lehatárolható agglomerációs gyűrű teljes népességét, akkor a főváros után hatalmas űr tátong Egyiptom városhálózatában. A főváros egyetlen igazi ellenpólusával, Alexandriával együtt a négy vezető metropolisz pedig már több mint felét (!) koncentrálja országa városi népességének.

A policentrikus Marokkó viszont kivételt jelent, ahol ennek épp az ellenkezőjét figyelhetjük meg. Marokkó városhálózata tekinthető Észak-Afrikában a legkiegyensúlyozottabbnak. Eleve több metropolisza van (Casablanca, Rabat és Féz), amelyeknek megfelelő ellenpólusait jelentik a közép- és nagyvárosok (Marrakes, Tanger, Meknes és Adaghír). Ennek részben történeti okai vannak, ugyanis a történelem során a királyok mindenkor aktuális, gyakran változó székhelyei voltak a városhálózat súlypontjai.

Kairó nem csupán óriási népességszámával tűnik ki az észak-afrikai városhálózatból, de az egyiptomi főváros kapcsolódik be a legintenzívebb mértékben a *nemzetközi városversenybe* is a benne található globális szolgáltató vállalatok vagy irodáinak száma¹¹ alapján. (az elemzésről részletesebben TAYLOR, P. J. 2001.) Az észak-afrikai nagyvárosok globális városversenyben betöltött viszonylag periférikus helyzetére utal, hogy Kairó így is csak az 59. helyezést éri el a világranglistán. (2. táblázat)

Kairó Észak-Afrika vezető metropoliszává válásában kétségtelenül szerepet játszott óriási mérete, amely bőségesebb és szakképzettebb munkaerőt, óriási felvevő piacot valamint zsúfoltsága ellenére is átlag feletti infrastrukturális hátteret biztosít az aktívabb nemzetközi szerepvállaláshoz. Az *urbanizált terek* összehasonlíthatatlanul jobb gazdasági helyzetben vannak a mögöttes vidéki hátsóhátsóhoz képest. A régiók gazdasági fejlettsége igen erősen összefügg a város lakók arányával, ezt számos más fejlődő országra, pl. Indiára végzett elemzések is igazolják. (VARGA Á. 2012.) Azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy a metropolisz óriási mérete, gyors növekedése számtalan, a fejlődő országok megvárosaira jellemző urbanizációs problémát is előhív (pl. munkanélküliség, nyomornegyedek, hiányos infrastruktúra, szmog, bűnözés). Értéke alapján Casablanca a második legintegráltabbban bekapcsolódott a nemzetközi városversenybe, amely nagyobb népessége és kedvezőbb földrajzi fekvése miatt megelőzi a marokkói fővárost, Rabatot. A harmadik helyre viszont épp a kisebb népességű Tunisz került egy viszonylag demokratikus, nyugatbarát ország kiváló fekvésű fővárosaként.

Egyes országokban a térben meglehetősen koncentrált népességnövekedéstől elmarad a munkahelyek számának növekedése. A helyzetet valamelyest enyhíti a nagyszámú *vendégmunkás kiáramlása*, akik egy része a fejlett világba (elsősorban *Európába*) vándorol, ahol főleg alacsony fizetésű, fizikai munkákat végeznek. Ma már több mint 2 millió észak-afrikai vendégmunkás dolgozik Európa-szerte. Mindez enyhíti a hazai munkanélküliségen, és hazautalásaik jótékonyan járulnak hozzá országuk fejlődéséhez. Marokkóban például a hazautalások az ország export-bevételeinek 18, a GDP 5 százalékával érnek fel. Az iszlám vallás elutasítja a kamat ellenében

¹¹ A nagyvárosok ún. „globális hálózati bekapcsolhatóságának” („global network connectivity”) értékét Peter J. Taylor a globális szolgáltató vállalatok vagy azok irodáinak száma alapján határozta meg. Az számít globális szolgáltató vállalatnak, amely legalább 15 országban jelen van, és legalább egy cégük vagy irodájuk előfordul a világgazdaság szempontjából legmeghatározóbb régiókban (Észak-Amerika, Nyugat-Európa és Kelet-Ázsia).

Észak-afrikai metropolisz	Globális bekötöttség	hálózati	Világranglista helyezés
Kairó	0.354		59.
Casablanca	0.213		110.
Tunisz	0.174		142.
Alexandria	0.061		270.
Rabat	0.054		272.
Algír	0.045		282.
Tripoli	0.034		291.

2. táblázat A globális városversenybe legintenzívebben bekapcsolódó észak-afrikai nagyvárosok az ún. „globális hálózati bekapcsolhatóság” („global network connectivity”) értékei alapján
 ❖ Adatforrás: TAYLOR, P. J. 2001.

ráció is elsődlegesen a gazdagabb, olajexportáló országok irányába. Líbia az egyik legjelentősebb befogadó, ahová nagy számban érkeznek például egyiptomiak vagy törökök. Egyiptom pedig a legjelentősebb küldő ország, ahonnan Líbián kívül más közel-keleti országokba (pl. Kuvait vagy Szaúd-Arábia) indulnak vendégmunkások. Ebben az esetben – szemben Európával – még a kulturális, vallási beilleszkedés sem okoz nehézséget, és sokszor nyelvi különbségek sincsenek.

Észak-Afrika azonban maga is fontos cél- vagy tranzitterülete a Trópusi-Afrikából érkező, főként szakképzett munkaerő nemzetközi migrációjának, a küldő országokban az ökológiai feltételek romlása (elsivatagosodás, aszályok), a nemzeti-etnikai konfliktusok, a politikai és gazdasági tényezők miatt. Észak-Afrika viszont kontinense egyik legfejlettebb régiója, amely a trópusi-afrikai régiókhoz képest stabilabb és kedvezőbb gazdasági lehetőségekkel bír. Sok trópusi-afrikai bevándorló telepszik le, vállal munkát vagy kezd tanulmányokat Észak-Afrika nagyobb városaiban, melyek csomópontként jelennek meg a migrációs térképen. (MOPPES, D. VAN 2006.) (6. ábra)

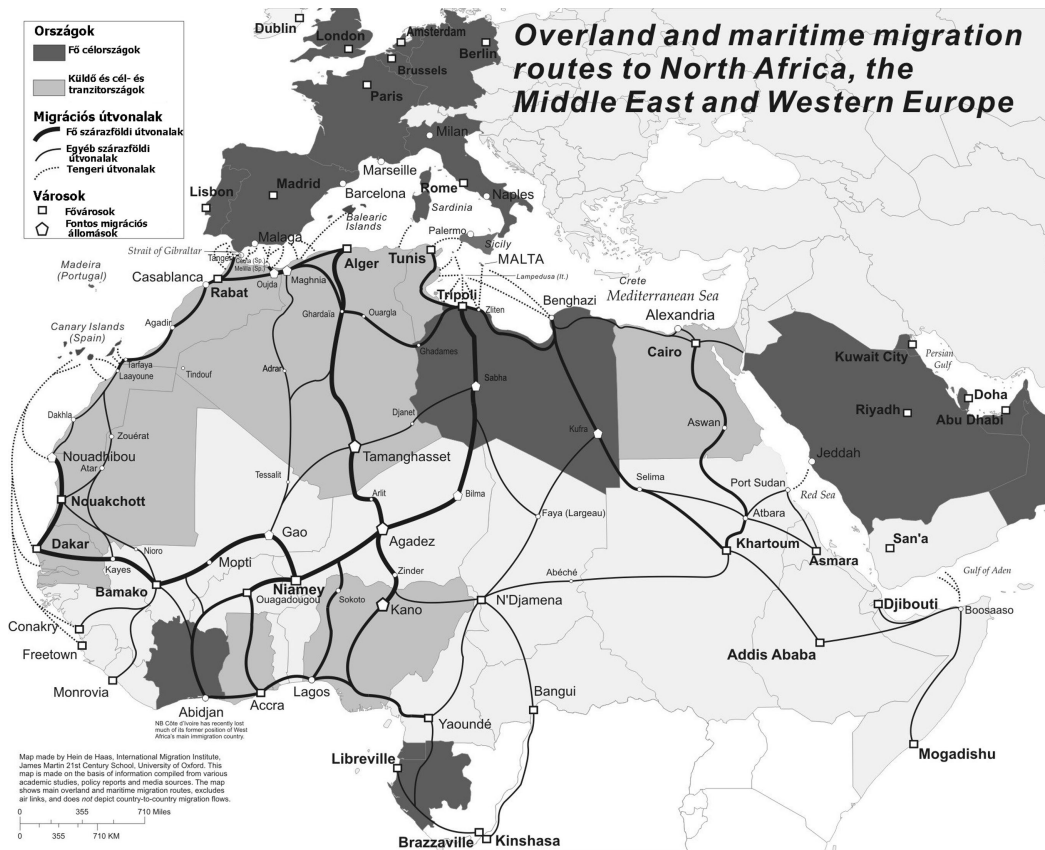
Általános vélekedés, hogy a migránsok nagyobb része kezdetben csak *tranzitországgként* tekint az észak-afrikai országokra, valódi céljuk Európába vagy a Közel-Keletre eljutni. Az Atlasz-vidék országai az Európa, Egyiptom pedig a Közel-Kelet felé irányuló migráció esetében játszanak fontos tranzitszerepet. Marokkón belül Casablanca a legmeghatározóbb metropolisz az afrikai migráció szempontjából, hiszen amellett, hogy kikötő, légi és szárazföldi migrációs csomópontként is funkcionál. Ide települ a legtöbb trópusi-afrikai, akik száma még tovább növekszik. Egyiptomba viszont főként Észak-Szudánból és Északkelet-Afrikából jönnek a migránsok, akiknek a legfőbb célpontjuk a Közel-Kelet.

Líbia az egyetlen észak-afrikai ország, amely kifejezetten *célországgként* jelenik meg, míg a többiek inkább kibocsátó vagy tranzitországok. Ez összefügg azzal, hogy a nagy szénhidrogén vagyona épülő iparnak rengeteg munkásra van szüksége. Miközben a szakképzettebb trópusi-afrikai bevándorlók fizikai és betanított munkát végeznek, a Líbia népességében jelentős arányú, milliós egyiptomi vendégmunkások a mezőgazdaságban és az oktatásban dolgoznak.

Mint általában a muszlim közösségekben, Észak-Afrikában is a társadalmon belüli egyenlőtlenségek leginkább a nemek viszonylatában érvényesülnek. A női egyenjogúság hiánya a leginkább az írni-olvasni tudás és az oktatás területén érzékelhető. Számos tanulmány felhívta már a figyelmet arra, hogy a *lányok iskolázottság terén tapasztalható hátrányos megkülönböztetése* erősen függ a vallási, kulturális háttértől, a kultúrák közül az iszlám társadalmak esetében e tekintetben általában kedvezőtlenebb képet tapasztalhatunk. (VARGA Á. 2011.) Az UNESCO adatai szerint 1970-ben a 15 és 24 év közötti nők több mint 70 százaléka analfabéta volt Algé-

történi pénzkölcsönzést, így a hazautalásokat jól szervezettek, saját iszlám pénzügyi rendszerükön keresztül bonyolítják le. A szabad álláshelyek csökkenésével azonban számos európai körében növekszik az észak-afrikai bevándorlással szembeni ellenállás.

Jelentős mértékű az *Islám Világon belüli mig-*

6. ábra Migrációs útvonalak Trópusi-Afrikából Észak-Afrikán keresztül Európába
 ❖ Forrás: HAAS, H. DE, 2007

riában és Egyiptomban, Marokkóban pedig több mint 80 százaléka. Azóta az intenzív oktatási programok mérsékeltek az oktatáshoz való hozzáférésben megnyilvánuló férfi–női egyenlőtlenségeket. Ezeknek köszönhetően különösen Algériában következtek be jelentős változások az ezredfordulóra, ahol 2000-ben már 20 százalék körüli értékre süllyedt az analfabéták aránya a fiatal nők körében, de a korosztályos nők kevesebb mint fele írástudatlan (40, illetve 45 százalék) már Egyiptomban és Marokkóban is. Javulás figyelhető meg a diplomások arányában is. Itt azonban meg kell jegyezni, hogy a számukra megfelelő munkahelykínálat szűkössége és a nem vonzó politikai légkör miatt jelentős a kivándorlás („brain drain”) Európa és az USA irányába.

Az emberi jogok Észak-Afrikán belüli érvényesülésének hiányosságáról árulkodik a *halálbüntetések gyakorisága* is. Az Amnesty International adatai szerint 2010-ben Líbiában az ismertté vált kivégzések száma 18 volt, Egyiptomban pedig 4 kivégzést hajtottak végre. Az előbbi ország ezzel 8., az utóbbi pedig a 13. helyét foglalja a világranglistának. Algéria és Marokkó ugyan több mint húsz éve moratóriumot vezetett a halálbüntetésre, de valamennyi országban hivatalosan érvényben van ez a büntetési forma.

Hagyományos és olajra épülő gazdasági szerkezet

Észak-Afrika országai a közepes jövedelmű országokhoz tartoznak még akkor is, ha az olajbevételeknek köszönhetően Líbia egész Afrikán belül a legmagasabb egy főre jutó GDP-vel rendelkezik. Észak-Afrika (különösen az Atlasz-vidék három országa) szoros külgazdasági kapcsolatokat tartanak fenn Európával, mind a kivitel, mind a behozatal, mind pedig a vendégmunkások viszonylatában. Egyiptom esetében már diverzifikáltabb a külkereskedelmi partnerek összetétele, az európai irányzék mellett jelen van az Amerikai Egyesült Államok, a Közel-Kelet (pl. Szíria, Szaúd-Arábia), valamint Kína is. Egyiptomot megkülönbözteti egy különleges és fontos bevételforrás is, amelyet a Szezi-csatorna jelent.

Észak-Afrika *hagyományos gazdálkodását* az agrárium mellett vagy azzal szemben sokkal inkább a *kereskedelem és a kézműipar* jellemzi. Ebben szerepet játszik, hogy a száraz éghajlat és az állandó támadások miatt Afrika északi régiójában ritkán jelent meg agrársiker, ami az európaihoz hasonló feudalizmushoz, eredeti tőkefelhalmozódáshoz, magántulajdonhoz, kapitalizmushoz vezethetett volna. Az agrárium ma is jórészt a mediterrán partvidékekre, a sivatagos területeken a folyók menti termékeny árterekre és az oázisokra koncentrálódik. A növénytermesztésben meghatározóak a gabonafélék és a különböző szubtrópusi kultúrák: a szőlő és az olajbogyó, amelyeket ma a citrusfélék, datolya, gyapot is kiegészítenek. Jelentős a citrusfélék és a zöldség (paradicsom, burgonya), vágott virág kivitele Európa irányába. Mivel az iszlám vallás tiltja a bor fogyasztását, a szőlőt és egyéb délgyümölcsöket gyakran aszalt formában dolgozzák fel és exportálják. Az állattenyésztést jobbára a (fél)nomád, extenzív juh- és kecsketartás jelenti, a sertésenyésztés viszont elmarad, a tisztátalan állatnak tekintett sertés hújának fogyasztása ugyanis vallásilag szigorúan tiltott. Azokban az országokban, ahol nincs jelentős mennyiségű szénhidrogénvagyon, ma is jelentős az agrárium súlya, Marokkóban például a foglalkoztatottak közel fele (45 százalék!) agrárkereső, de a mezőgazdaság részesedése a GDP-ből is 17 százalékos. Ugyanakkor Líbiának az igen száraz éghajlata miatt az élelmiszereinek több mint háromnegyedét külföldről kell beszereznie.

A XX. század második felében Észak-Afrika több országában sikerrel jártak a szénhidrogénmezők feltárását célzó kutatások, a kőolaj- és földgázkincsnek köszönhetően ezek a gyakran igen ritkán benépesült országok az 1970-es évektől az egy főre jutó jövedelmek rendkívüli növekedésétkönyvelhettek el. Azonban a szénhidrogénkészletek tekintetében jelentős különbségeket tapasztalhatunk az öt észak-afrikai ország között. A régión belül Líbia és Algéria gazdaságát határozza meg leginkább a szénhidrogénsetektor. Líbia kőolajkészlete alapján messze kimagaslik (2009-ben 44 milliárd hordó) nem csupán a régión belül, hiszen ezzel az értékkel a világranglista 8. helyét foglalja el. Algéria szintén jelentős olajkészlettel rendelkezik (12 milliárd hordó), Egyiptom (4,4 milliárd hordó), Tunézia (600 millió hordó) már szerényebb termeléssel és kivitellel rendelkezik, míg Marokkónak nincs kőolaja. Az *olajgazdaságok* többségét napjainkban már a szénhidrogén-bányászat határozza meg, amelyre csupán minimális feldolgozóipar települ. Líbia és Algéria exportbevételeinek mintegy 95 százaléka a kőolaj és az ahhoz kapcsolódó finomítványok kiviteléből származik.

A kőolajexportáló országok az OPEC¹² szervezeti keretein belüli összehangolt piacszabályozása révén a kőolaj világszertei árának megemelkedése (pl. 1973-ban és 1979-ban) az olajgazdaságokat hirtelen egy olyan gyors bevételhez juttatta, amely nem a helyi lakosság szorgalmán

¹² Líbia 1962-ben, Algéria pedig 1969-ben csatlakozott az OPEC szervezetéhez.

és képzettségén alapult, és az országok többségében *nem eredményezett tényleges társadalmi-gazdasági modernizációt*. Az utóbbi időben e tekintetben is pozitív fejlemények figyelhetők meg. Az algériai kormányzat az olajbevételekből 2010-ben egy 286 milliárd amerikai dolláros öt éves fejlesztési programot indított el infrastruktúra fejlesztésére és munkahelyteremtésre. Líbia az acél- és alumíniumiparát fejlesztette, ugyanakkor a társadalom nem érzékeli a jólét javulását. A népességszám dinamikus növekedése miatt az ország számára jelentős teherterhelés a munkahelyek számának és az oktatási és egészségügyi szolgáltatásoknak a demográfiai viszonyokhoz igazodó bővítése. Azokban az országokban, ahol nincsenek jelentős olajbevételek, még inkább gyerekipőben jár a feldolgozóipari modernizáció (különösen Marokkóban). A kibányászott foszfátot Marokkó, Algéria és Tunézia exportálja. Tunéziának van számottevő acélipara, amely hazai vasércet dolgoz fel. Egyiptom esetében megemlíthető a textilipar, amelynek termékei jótékonyan kiegészítik az exportbevételeket is.

Egyiptom, Marokkó és Tunézia bevételeihez jelentős mértékben hozzájárul a főként Európa irányából érkező *turizmus* is, amely elsődlegesen a napfényre, a tengerparti fekvésre, történelmi látnivalókra és a közelmúltig viszonylag stabil politikai környezetre irányult. Az Egyiptomba érkező külföldi látogatók száma 1980–2008 között megtízszereződött (2008-ban már 12 milliónál többen érkeztek) még akkor is, ha az 1990-es évektől jelentős visszaeséseket okoztak az iszlám fundamentalisták külföldi turisták elleni időszakos támadásai. Úgy tűnik, a Kadhafi-rezsim bukásával politikailag stabilizálódó és látnivalókban gazdag Líbia szintén felkerülhet az észak-afrikai turisztikai desztinációk közé. (DRAPER, R. 2013.)

Összegzés

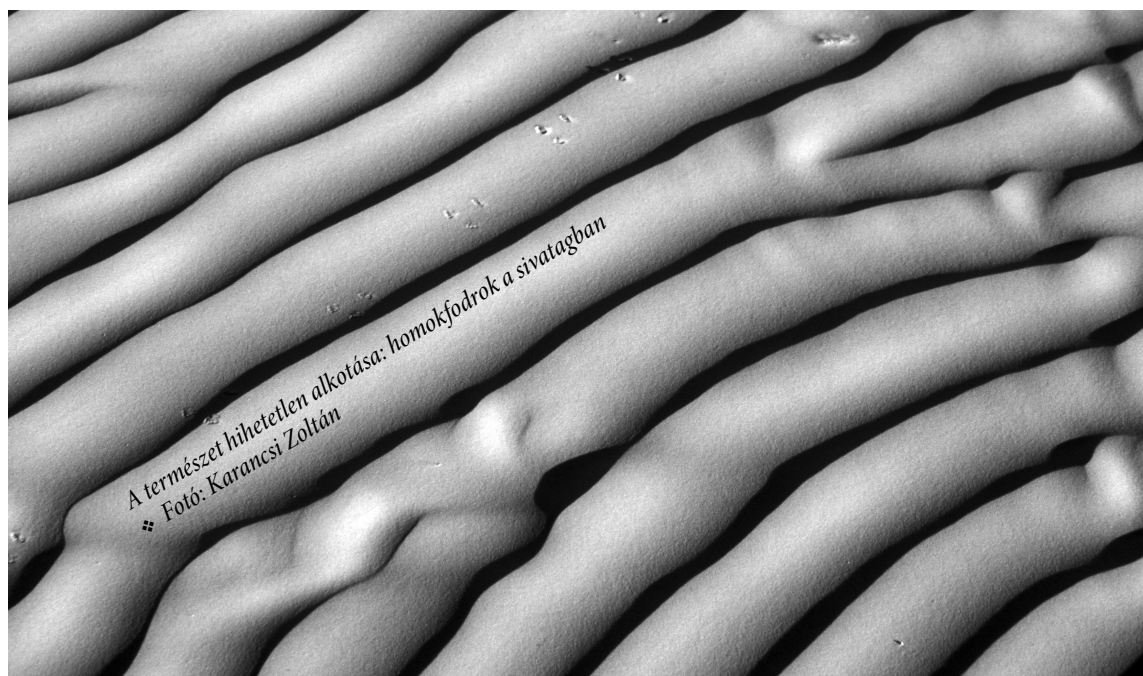
Viszonylag homogén vallási (iszlám) és etnikai-nyelvi (arab) összetétele ellenére jelentős különbségek figyelhetők meg az észak-afrikai országok között. Ezek részben a régiót érintő eltérő történelmi hatásokból származnak. Miközben Egyiptom a történelem során mindvégig közelebb állt a Közel-Kelethez, az Atlasz-vidék országai intenzívebben kapcsolódtak az európai gazdasági térséghez. A viszonylag rövid ideig tartó gyarmatosítás nem egyformán érintette a régió országait (négy európai hatalom jelent meg az öt észak-afrikai országban).

Napjainkban Észak-Afrika egy valódi félperifériának tekinthető, amely jelentősen eltérő társadalmi-gazdasági helyzetű világrégiókat köt össze az Európai Unió illetve Trópusi-Afrika Száhel-övezete között. Az észak-afrikai országok maguk is változatos gazdasági helyzetűek. Míg a marokkói gazdaságot és főleg a foglalkoztatást a mezőgazdaság jelentősége jellemzi, néhány országban a szénhidrogén-kivitel magas bevételeket hozott. Líbia egy főre jutó GDP-je a legnagyobb valamennyi afrikai ország között. A társadalom és gazdaság óriási területi egyenlőtlenségeket mutat az Észak-Afrika országain belül is. A metropoliszok az észak-afrikai térszerkezet kiugró pontjaiként jelennek meg.

A közelmúltig az észak-afrikai országok jelentős különbségeket mutattak politikai irányultságukban a Nyugat (főleg az USA) felé. Ugyanakkor napjaink figyelemre méltó politikai változásai a geopolitikai helyzet újragondolásának az igényét vetik fel az észak-afrikai térségben. *

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BLAKE, G. H. 1971.: *Urbanization in North Africa*. Tijdschrift voor economische en sociale geografie. 3. 190–196.
- BRADSHAW, M. – WHITE, G. W. – DYMOND, J. P. – CHACKO, E. (eds.) 2012.: *Contemporary World Regional Geography*. New York, McGraw Hill.
- DRAPER, R. 2013.: *Éledő Líbia*. National Geographic Magyarország 2. 54–77.
- HAAS, H. DE 2007.: *The Myth of Invasion. Irregular migration from West Africa to the Maghreb and the European Union*. Oxford, International Migration Institute.
- HAJDÚ-MOHAROS J. 1989.: Történeti-gazdasági területegységek Afrika és Ázsia országaiban. Budapest, Tankönyvkiadó.
- JENEY L. 2013.: Kultúrrégiók gazdaságföldrajza. In Jenei L. – Kulcsár D. – Tózsza I. (szerk.): *Gazdaságföldrajzi tanulmányok közgazdászoknak*. Budapest, BCE Gazdaságföldrajz és Jövőkutatás Tanszék – NGM. 329–363.
- MOLNÁR G. 2010.: Bevezetés Fekete-Afrika társadalomföldrajzába. *Belvedere Meridionale*, 2010. 1–2. sz. 6–21.
- MOPPES, D. VAN 2006.: *The African Migration Movement: Routes to Europe*. Working papers Migration and Development 5. Hague, Netherlands Interdisciplinary Demographic Institute.
- PROBÁLD F. (szerk.) 2002.: *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- PROBÁLD F. 2002.: Afrika. Társadalomföldrajzi áttekintés. In PROBÁLD F. (szerk.): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 39–64.
- ROSTOVÁNYI Zs. 2002.: Nemzeti eszmék és folyamatok az iszlám világban. In Balogh A. (szerk.): *Nemzet és nacionalizmus*. Ázsia, Afrika, Latin-Amerika. Budapest, Korona Kiadó. 19–158.
- SZEGEDI N. 2002.: Az Atlasz-vidék államai. In Probáld F. (szerk.): *Afrika és a Közel-Kelet földrajza*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó. 248–267.
- UNPD 2011.: *World Urbanization Prospects. The Revision 2011*. New York, United Nations Department of Economic and Social Affairs, Population Division
- TAYLOR, P. J. 2001.: *West Asian/North African Cities in the World City Network. A Global Analysis of Dependence, Integration and Autonomy*. The Arab World Geographer 3. 146–159.
- VARGA Á. 2011.: A nemi egyenlőtlenség és annak háttere a dél-ázsiai országok oktatásában. *Belvedere Meridionale* 2011. 2. sz. 19–38.
- VARGA Á. 2012.: A regionális gazdasági fejlettségi különbségek társadalmi háttere Indiában az ezredfordulón. *Tér és Társadalom* 2012. 1. sz. 67–85.

A természet hihetetlen alkotása: homokfödrek a sivatagban
 ❖ Fotó: Karancsi Zoltán